

**LƏNKƏRAN–ASTARA ZONASINDA
ƏHALİ ARTIMININ PROQNOZLAŞDIRILMASI****S.Q.ƏZİZOV***Lənkəran Dövlət Universiteti*

Məqalədə Lənkəran-Astara zonası əhalisinin artımından, həmin prosesdə sosial-iqtisadi amillərin qiymətləndirilməsindən bəhs edilir. Eyni zamanda, ekstropolyasiya metodundan istifadə edilməklə zonada inzibati rayonlar üzrə əhali artımı 2015-ci ilə kimi proqnozlaşdırılmışdır.

Əhalinin müasir demoqrafik vəziyyətini öyrənməklə yanaşı, gələcəkdə baş verəcək demoqrafik dəyişikliklərin proqnozunu işləyib hazırlamağa böyük ehtiyac vardır. Əhalinin proqnozlaşdırılmasında ilk növbədə sosial-iqtisadi və sosial-demoqrafik prosesləri, onların ərazi sistemlərinin başlıca xüsusiyyətlərini qiymətləndirmək də lazım gəlir.

Əhalinin proqnozunun aparılması əsasən 1960-cı illərdən sonra genişlənmişdir. Müasir dövr üçün önəmli olmasa da deməliyə ki, keçmiş SSRİ-də əhalinin proqnozlaşdırılması, əhalinin artım prosesinə təsir göstərən amillər siyasiləşdirilmişdir. Bununla yanaşı, hər bir ölkədə əhalinin artımının spesifik cəhətləri lazımı dərəcədə nəzərə alınmırdı. Lakin keçmiş ittifaqın, eyni zamanda, digər xarici ölkələrin həmin sahədəki təcrübəsindən istifadə etmək məqsədə müvafiq olar. İndiyə qədər B.G.Strumilin (1968, 1969), L.Vaynşteyn, U.V.Bestijeva – Lada, D.Qrajdannikov (1974) və b. proqnozlaşdırmaya dair əhəmiyyətli tədqiqatlar aparmış və dərs vəsaitləri yazmışlar. Bir çox elmi-tədqiqat institutlarında da əhalinin proqnozlaşdırılması sahəsində mühüm fəaliyyət göstərmişlər. Vaxtilə Azərbaycan Dövlət Plan Komissiyasının Elmi-Tədqiqat İqtisadiyyat İnstitutu əhalinin proqnozlaşdırılmasında əməli fəaliyyət göstərmişlər. Avropa ölkələri alimlərindən E.Rossem (1967), V.Ponburek (1967), E.Z.Xolşer (1969), S.Tamşi (1965) və b. proqnozlaşdırmanın elmi-tədqiqat metodlarına, proqnozlaşdırmanın modelləşdirilməsinə dair tədqiqatlar aparmışlar.

Azərbaycanda əhalinin proqnozlaşdırılmasına dair iqtisadçı alimlərdən K.Məmmədov (1984, 1990), coğrafiyaşünaslardan Ş.Y.Göyçaylı (1987) və b. əməli fəaliyyət göstərmiş və Azərbaycanın əhalisini proqnozlaşdırmışlar.

Ümumiyyətlə, proqnozlaşdırmanın aparılmasında bir sıra metodlar tətbiq edilir – səlisləşdirilmə, düzləşdirmə, artımın parametrlərinin bərabərləşdirilməsi, ekstropolyasiya və b. Həmin metodlar tədqiqat obyektlərinə müvafiq olaraq seçilir. Əhalinin sayının perspektiv proqnozunun təhlilində iqtisadiyyatda və sosial coğrafiyada əmək balansına, əhali təbii təkrar istehsalına dair metodoloji yanaşmalar özünü doğrultmuşdur. Bunlar əhalinin sayının perspektiv proqnozu və əhalinin təkrar istehsal

qanunauyğunluqlarının bir çox xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verir.

Əhalinin sayının proqnozunu müəyyənləşdirmək metodikasına dair bir çox mübahisəli məsələlər geridə qalmışdır. Vaxtilə uzun müddətə əhalinin perspektiv sayının müəyyən edilməsində ciddi səhvlər olmuşdur. Verilən proqnoz bəzən özünü doğrultmurdu.

Əhalinin perspektiv sayının müəyyən edilməsində əsas səhələrdən biri də əhalinin proqnozunda metodun düzgünlüyünün yoxlanılmasıdır.

Biz Lənkəran-Astara zonası üçün əhalinin artımının perspektiv proqnozlaşdırılması üçün cari beşilliyin orta illik artımı və azalmasına uyğun ekstrapolyasiya aparmışıq. Bunun əsasında gələcəkdə əhalinin təbii artımının dəyişməsi tendensiyası müəyyən olunmuşdur. Bu metod onunla əlaqədardır ki, əhalinin sayının perspektiv xüsusiyyətləri əvvəlki illərin artım xüsusiyyətlərini müəyyən dərəcədə özündə əks etdirir. Bütün dediklərimiz aşağıdakı riyazi modeldə əks etdirilir:

$$P = m_n + \frac{(m_2 - m_1) + (m_3 - m_2) + \dots + (m_n - m_{n-1})}{t - 1}$$

Burada

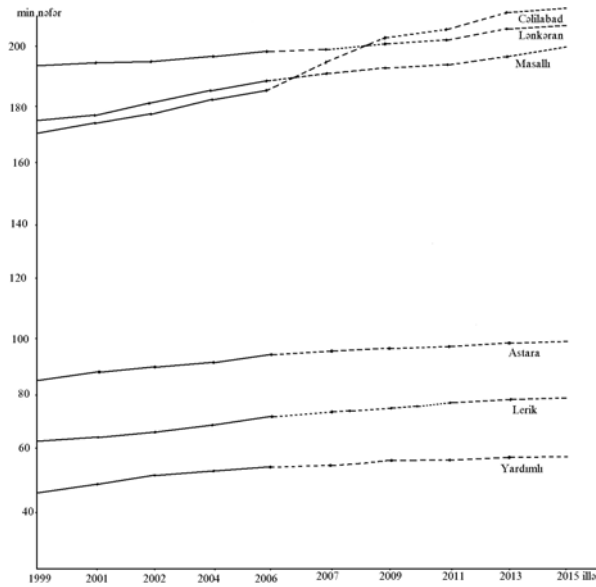
P – proqnozun nəticəsi;

m_n - baza illərində əhalinin sayı;

m_1, m_2 - məlum illər;

$t - 1$ - illərin sayı.

Zonanın inzibati rayonları üzrə əhalinin artım qrafiki

————— Əhali artımı

- - - - - Proqnoz

Lənkəran – Astara zonası əhalisinin 2015-ci il üçün artım proqnozu (min nəfərlə)

№	İnzibati rayonlar	İllər																	Əhalinin artımı %-lə		Əhalinin orta illik artım tempi %-lə		
		Baza dövrü								Proqnoz dövrü									2006-2010	2011-2015	2006-2010	2011-2015	2006-2015
		1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015					
	Lənkəran	190,3 ^x 190,3 ^x	191,8 192,5	193,3 193,7	194,8 194,8	196,0 196,1	197,1 197,9	198,2 198,1	199,1 199,7	200,0	200,8	201,5	202,1	202,7	203,2	203,7	204,2	204,6	1,50	0,93	0,30	0,18	0,27
	Astara	84,3 84,3	85,2 86,4	86,3 87,4	87,3 88,5	88,3 89,6	89,3 90,6	90,3 91,4	91,3 92,3	92,1	92,8	93,5	94,1	94,7	95,2	95,8	96,4	97,0	3,06	2,42	0,61	0,48	0,62
	Masallı	173,9 173,9	175,9 175,5	178,1 178,7	180,3 180,3	182,5 182,3	184,5 184,9	186,6 185,8	188,8 187,8	190,5	192,1	193,6	195,0	196,2	197,3	198,3	199,2	200,0	3,28	1,93	0,65	0,38	0,59
	Cəlilabad	169,9 169,9	173,7 172,2	177,5 175,9	181,4 177,7	185,3 179,6	189,1 182,1	192,9 183,9	195,5 184,5	198,3	200,9	203,2	205,2	207,1	208,8	210,3	211,7	213,0	4,96	2,84	0,99	0,56	0,89
	Lerik	63,8 63,8	64,8 64,3	65,8 65,4	66,8 66,2	67,9 67,2	69,0 68,4	70,1 70,6	71,3 71,0	72,2	73,2	74,0	74,7	75,3	75,9	76,4	76,8	77,2	4,76	2,52	0,95	0,50	0,82
	Yardımlı	49,0 49,0	49,8 50,0	50,6 51,8	51,4 52,7	52,2 53,4	53,0 54,3	53,8 54,9	54,5 55,4	55,1	55,6	56,1	56,6	57,0	57,4	57,7	58,1	58,4	3,85	2,45	0,77	0,49	0,71
	Zona üzrə	731,4 731,4	741,2 740,9	751,6 752,9	762,0 760,2	773,0 768,4	783,9 778,5	791,9 784,4	800,5 790,7	808,6	815,4	821,9	827,7	833,0	837,8	842,2	846,4	850,2	3,39	2,06	0,67	0,41	0,62

Qeyd: x- yuxarıdakılar baza illərinin (1999-2006) göstəriciləridir.
Aşağıdakılar qəbul edilmiş metodla baza illərinin proqnozudur.

Lənkəran-Astara zonasında əhalinin təbii artım materiallarının təhlili nəticəsində perspektiv artımı 2006-2015-ci illər üçün hesablayaraq (cədvələ bax) müəyyən etdik ki, 2000-ci ildən keçən 5 il ərzində əhalinin artımı zona üzrə 50,7 min, orta illik artım 10,1 min nəfər olduğu halda, həmin göstəricilər 2006-2010-cu ildə müvafiq olaraq 35,8-7,1 min nəfər, 2010-2015-ci illərdə isə artımın 22,5-4,5 min nəfər olması gözlənilir. Əhalinin artım tempinin azalmasının səbəbinin əsasən aşağıdakılarla bağlı olduğu aydınlaşdırılır:

1. Zonada əhalinin təkrar artımına təsir edən sosial-demografik təminat nisbətən zəifləməklə yanaşı demografik cəhətdən aktiv olan əhalinin başqa ölkələrə miqrasiyası ilə;

2. Zonanın bütün rayonlarında həyat quran gənclərin artıq ailəni nizamlaya bilmək mədəniyyətinə malik olması ilə;

3. Zonada şəhərlərin başqa zonalardan əhalini cəlb etmə qüvvəsinin aşağı düşməsi ilə.

Əhalinin təbii artımında 2015-ci ilə qədər potensial artım az da olsa davam edəcəkdir. 2015-ci ildə əhalinin sayının 850,2 min nəfərə çatacağı gözlənilir.

Əhalinin struktur tərkibi və ərazidə yerləşməsi, miqrasiyası perspektivdə onun sayının müəyyən edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əlbəttə, belə yanaşmalar daha konstruktiv məqsədlərin həyata keçirilməsində tətbiq edilə bilər.

Əhalinin proqnozlaşdırılmasının nəticələri əsasən əhali artımındakı ümumi qanunauyğunluğu əks etdirir. Cəlilabadda isə 2002-ci ildən sonra baza dövrünün əhalisi ilə proqnozla verilən əhali arasında fərqin böyük olması, həmin illərdə torpaq islahatı ilə bağlı kəndə yaşayan cəlilabadlıların çox hissəsinin yenidən rayona qayıtmaları ilə əlaqədardır.

İlk dövrlərdə Lənkəran-Astara zonasının əhali artımının qismən çox olacağı gözlənilir. Lakin artım tempinin 2010-cu ildən sonra nisbətən azalacağı gözlənilir. Ümumiyyətlə, Lənkəranda başqa rayonlara nisbətən əhalinin artım tempinin aşağı düşəcəyi ehtimal olunur.

Əhalinin inkişaf strategiyasının müəyyən edilməsində əhalinin proqnozlaşdırılması, onların artımının inzibati rayonlar və yaşayış məntəqələri üzrə müəyyən edilməsi mühüm elmi və praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Əhalinin sayının regional proqnozlaşdırılması zonada sosial proqram və tədbirlərin müəyyənləşdirilməsində, istehsalın inkişafı və səmərəli yerləşdirilməsində, infrastrukturların, plan və layihələrin tələblərinə uyğun harmonik inkişaf təminatına, məskunlaşmanın və yolların optimallaşdırılmasında və idarə edilməsində əhəmiyyətli yer tutur.

Lənkəran-Astara zonasında sovet dövrünün axırncı, yeni keçid dövrünə mənsub olan durğunluq və böhranlı vəziyyəti arxada qalmışdır. İqtisadi və sosial islahatlar zonada öz təsirini göstərməkdədir. Eyni zamanda, Bakı-Astara-Tehran beynəlxalq yolunun uzun dövrdən sonra bərpa edilməsi, sərhədboyu ərazidə yaşayan hər iki ölkə əhalisinin qarşılıqlı miqrasiyası, əhalinin Rusiyaya geniş miqrasiya edilməsinin qarşısını nisbətən almaqdadır. Əhalinin zona daxilində işlə təmin edilməsi sahəsində də müvafiq tədbirlərin görülməsi, yerli əhalinin respublikadan getməsinin qarşısının alınmasına təsir göstərməkdədir. Deyilənlərlə əlaqədar olaraq Azərbaycanca, xüsusilə Lənkəran-Astara zonasında əhali-

nin son 5-10 ildəki demografik hərəkətdəki artım tempinin qarşıda gələn 10-15 il üçün nisbətən yaxın hesab etmək olar. Zonanın sosial-iqtisadi şəraiti də deyilənlər üçün təminat yaradır. Bütün bunlar elmi cəhətdən məqbul hesab edilə bilər.

Əhalinin perspektiv sayının müəyyən edilməsi və onun təsərrüfat sahələri üzrə paylanması, SSRİ dövründə Azərbaycanın 2000-ci ilə qədər nəzərdə tutulan məhsuldar qüvvələrin yayılması və inkişafı sxeminə, şəhərsalma və planlaşdırma tələblərinə, Tiflis ETTLİ Bakı şöbəsinin «Azərbaycan SSR-də əhali məskunlaşdırılmasının regional sxeminə», «Azərbaycan SSR rayon layihələşdirmə sxeminə» və b. sənədlərə əsaslanırdı. Bunlar şəhərsalma və rayonların layihələşdirilməsinin çox maraqlı və zəngin mərhələsi idi. Həmin sxemlərdə əhalinin proqnozu əsasən ekstropolyasiya metoduna əsaslanırdı. Daha sonra, proqnoz əsasən qrup yaşayış məntəqələri ətrafında həyata keçirilirdi. Yeni proqnozun əsas mərkəzi (fokus nöqtəsi), əhalini çəkmə qüvvəsi güclü olan şəhərlər əsas götürülürdü. Axırınıcı dəfə 12 qrup şəhər məntəqələrinin, o cümlədən Lənkəran şəhərinin perspektiv inkişafı və əhalisinin proqnozu verilmişdir. Şəhərlərdə və eləcə də Lənkəranda 1976-cı ilə nisbətən əhalinin 1990-2000-ci ilə qədər 1,3-1,6 dəfə artacağı nəzərdə tutulmuşdur. Həmin dövrdə Lənkəranın əhalisi 1,4 dəfə artmışdır. Əslində proqnoz özünü doğrultmuşdur.

Əhalinin layihə proqnozunun müəyyən edilməsində aşağıdakı əmək balansını əks etdirən formuladan istifadə edilmişdir:

$$H = \frac{A \cdot 100}{T - \Theta - B - n + m - B}$$

Burada

A – şəhərəmələ gətirən kadrların mütləq sayıdır;

T – əmək qabiliyyətli əhalinin sayı;

Θ – ev və həyətyanı təsərrüfatda çalışan əmək qabiliyyətli əhali;

B – istehsaldan ayrılmaqla oxuyan əmək qabiliyyətlilərin sayı;

n – işləməyən əmək qabiliyyətli əlillər;

m – təqaüdüçülərin sayı;

B – xidmətedici əhalinin sayı.

Həmin proqnoz yalnız bəzi yaşayış məntəqələri üçün özünü doğrultmuşdur. Burada proqnoza təsir edən ancaq yerli amillər nəzərə alınmışdır. Zonada respublika üzrə olan qlobal təsirlər nəzərə alınmamışdır.

Biz əhalinin yaxın 5 illər üçün proqnozunu keçmiş dövrün (5 ilin) orta illik artım tempi əsasında tərtib etmişik. Bununla yanaşı, əhalinin daha uzun illər üçün proqnozunu vermək məqsədilə «konstruktiv metod» tətbiq etmək lazım gəlir. Burada əhali artımına və azalmasına təsir edəcək amillər də nəzərə alınmalıdır. Belə proqnozdaşdırmanı yalnız planlı və kompleks idarəetmə zamanı həyata keçirmək mümkündür. Deyilənləri nizamlanan bazar iqtisadiyyatı şəraitində də həyata keçirmək mümkündür. Bu məqsədlə Lənkəran-Astara zonasının inkişaf proqramını nəzərə almaq lazım gəlir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, 1999.

2. inkişaf. Bakı, 1999. Azərbaycanca demografik vəziyyət və sosial
3. Bakı, 2004. Azərbaycanın demografik göstəriciləri. Ба-
4. Мамедов К.Б. Демографическое развитие в
5. Азербайджанской ССР. Баку, 1980. Гражданников Е.Д. Прогностические модели
6. социально демографических процессов. Н. 1974. 112 с. Демографические прогнозы. Новое в зарубежной
- демографии. М., 1973.166 с.

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ПРИРОСТА НАСЕЛЕНИЯ ЛЕНКОРАНО-АСТАРИНСКОЙ ЗОНЫ

С.Г.АЗИЗОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается динамики роста населения Ленкорано-Астаринской зоны методом экстраполяции прогнозирования населения до 2015 года. В процессе динамики населения оценивается также роли социально-экономических условий.

THE PREDICTING AND PROBLEMS OF INCREASE POPULATION IN LANKARAN – ASTARA REGION

S.G.AZIZOV

SUMMARY

In this article are considered the changes of growth of the population of Lankoran-Astara zone and predicted growth of the population till 2015 by extrapolation method. Also, during changes of the population growth sosio-economic conditions are estimated.